

Zographier Dičo, *Holy Virgin Panton Hara*, icon

Апстракт: Охридска икона Богородица Пантонхара (1844) један је од првих познатих и први потписани рад Дича Зографа. Будући да припада типу Богородице Руже која не вене, она се овде иконографски тумачи у светлу позновизантијско-барокног сликарства јужнобалканског православног круга и непосредно доводи у везу са средишњим делом нешто старијег светогорског бакрореза Акатистна химна Пресветој Богородици Антима Пелопонешког (око 1840).

Икона Богородице са Христом са натписом-епонимом Пантонхара (*Η Πάντων Χαρά* – Свију или Свима радост)¹ из 1844. године изложена у сталној поставци охридске Галерије икона², припада типу Богородице Руже која не вене (*Ρόδον τό αμάραντον*). Реч је о икони за цркву светог Јована Богослова – Канео, једним од најранијих познатих а првим потписаним делом Димитрија Крстева или Крстевича познатијег као Дичо Зограф (1819–1872)³.

¹ М. Медић, *Стари сликарски пруручници, III: Ерминија о сликарским вештинама Дионисија из Фурне*, Београд 2005, 550–551.

² М. Георгиевски, *Галерија на икони – Охрид*, Охрид 1999, 14, 98–99, кат. 41.

³ К. Balabanov, *Dimitar Krstev (Dičo Zograf)*, LEJ, 1 (Zagreb 1984), 307; Исти, *По повод сто години од смр-*

Љиљана СТОШИЋ
(Балканолошки институт САНУ, Београд)

БОГОРОДИЦА ПАНТОНХАРА ДИЧА ЗОГРАФА

На левој руци допојасног лика Богородице царице седи Христос Царевић у орнату Великог Архиеереја. Обоје имају ружичасту одећу проткану златним или зеленим флоралним орнаментима, златну круну и владарско жезло; док Богородица у левој руци има циновски клас, Христос у десници држи куглу са крстом. На златној позадини горњег дела иконе, арханђели Михаило и Гаврило придржавају развијени свитак са натписом на грчком и црквенословенском: *Ρόδον τό αμάραντον, χαίρε ή μόνη влаστήσασα* (*Радуј се, Ружо неувела, једина процвала!*), који Диоснисије из Фурне препоручује у својој *Ерминији* (око 1728) при сликању Богородице назване *Ружа (Ρόδον)*⁴. Црвенозелени хитон и химатион арханђела имају златне одбљеске на наборима драперија, као и на Богородичином мафориону. На густо збијеним облацима у облику надуваних балона-јастучића на којима клече арханђели, вијорење њихових горњих хаљина изазива јака небеска ваздушна струја. Поред десног Богородичиног рамена великим црним словима исписан је натпис на грчком – *Пантонхара*. Из плавичастог доњег дела позадине на којем провејавају прозачни бели облаци, из угла избијају бокори ружичастих ружа, од пупољака на врху до прелепо развијеног великог цвета на дну. Испод *Богородице са Христом* налази се фриз од седам фигура светитеља сликаних трочетвртински. С лева на десно, приказани су са крстом, палмином граном и копљем или отвореним свитком и књигом у руци: свети Ђорђе и Димитрије, крилати свети Јован Крститељ, свети Климент Охридски, Никола, Атанасије Велики и Ђорђе Кратовски у народној ношњи, са антеријом, везеним

тта на Дичо Крстев Зограф од село Тресанче, Музејски гласник (Скопје 1973), 2; Е. Алексиев, *Дичо зограф: Иконопис*, Скопје 1997, 6.

⁴ М. Медић, нав. дело, 552–553.

прелуком и кошуљом, појасом и фесом. Написи црном бојом у једном или више редова на црквенословенском исписани су на плавој позадини повише њихових ореола, и упоредно, на грчком, цинобером на златном оквиру. Зограф Дичо из села Тресонче потписао се златножутим словима на тамноцрвеној основи доњег рама иконе, назначивши и годину њеног иконописања – 1844.

Као нови иконографски тип, Богородица Одигитрија са епитетом *Ружа која не вене* после 1700. године⁵ постаје веома распрострањена међу православним балканским народима под Турцима. Њен најранији сачувани иконописани лик израдио је 1703. године мајстор Димитрије⁶ из југоисточне Тракије, да би после израда ове врсте икона као средишњег дела молитвених олтарића у облику триптиха прешла у руке зографа солунске или левантинске школе барока које одликује

изразита полихромија и декоративност⁷. Обилато коришћење злата и наглашена декоративност давно су препознати као позновизантијски манир зографа који се, не желећи да изгубе везу са својим коренима, приклањају ученој, скоро академској упознатости са новим барокним стилем⁸. Током

Сл. 1. Антим Пелопонешки, Акатистна химна Пресветој Богородици, детаљ бакрореза (око 1840), Света Гора, манастир Кутлумуши

Fig. 1. Anthemius of Peloponnesus, Akathist Hymn to the Holy Virgin, detail if a copperplate engraving (about 1840), Mt Athos, Koutloumousiou

18. и првих деценија 19. века позновизантијско-барокна тема *Богородице Руже која не вене* код Грка и Срба јавља се и на средишњем делу молитвених триптиха⁹ и на целивајућим иконама на хартији. Док се као нова тема у Албанији¹⁰ ус-

⁵ Α. Ευγγύπουλος, *Μουσείο Μπενάκη: Κατάλογος των εικόνων*, Αθήνα 1936, 95; Th. Ghuma-Peterson, *An 18th Century Deesis Icon and Its Cultural Context*, Δελτιον της χριστιανικής αρχεολογικής εταιρείας, π. Α, τ. ΙΖ' (1993–1994), Αθήνα 1994, 332.

⁶ K. Paskaleva, *Die bulgarische Ikonen*, Sofia 1981, 224.

⁷ N. Chatzidakis, *Icons: The Velimezis Collection*, Athens 2009, 404.

⁸ Π. Βασιή, *Ποствизантијско сликарство у Србији у*

XVIII и XIX веку, Зборник радова Градска култура на Балкану (XV–XIX век), Београд 1984, 230–231.

⁹ Љ. Стошић, *Појава иконоарника у градовима и варошима јужне Србије почетком XIX века*, Вардарски зборник 2 (Београд 2003), 211–218.

¹⁰ T. Ninjau Casa, *Some Data about the Activity of Konstatnin and Athanas Zografi from Korça and the Characteristics of Their Art in the 18th Century*, in: *Ζητήματα Μεταβυζαντινής Ζωγραφικής στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδάκη*, Αθήνα 2002, 210.

Сл. 2 Дичо Зограф, Богородица Пантонхара, детаљ иконе (1844), Охрид, Галерија икона
Fig. 2. Zographar Dičo, Holy Virgin Panton Hara, detail of an icon (1844), Ohrid, Icon Gallery

таљује већ првих година 18. столећа, у Бугарску¹¹ и Македонију¹² она продире у четвртој деценији 18. века и остаје омиљена током наредних сто година, доспевши и у зидно сликарство (Рилски манастир, 1847)¹³.

После пада Крита и Пелопонеза под турску власт, неки од најбољих тамошњих позновизантијских сликара одлазе на јонска острва и у Венецију, али њихов највећи део отвара сликарске радионице у мањим центрима на Атици, у Епиру, западној Македонији, Халкидикију, заједно са мајсторима са

егејских острва и из Мале Азије. Преко грчких, посебно солунских¹⁴ и светогорских сликара¹⁵ или њихових импортованих икона, *Богородица Ружа која не вене* убрзо постаје врло популарна и на северу, међу бројним грчким колонијама у Бечу, Будиму¹⁶ и Букурешту, као и у центрима српске црквене организације (Пећка патријаршија, Кар-

¹¹ Л. Прашков, *Български икони: развитие, технология, реставрација*, София 1985, 170–172.

¹² В. Гавровска-Бојчевска, *Бележки за вредностите на црквата Св. Атанасиј во с. Горна Рајчица*, PATRIMONIUM. МК 3–4, 5–6 (Скопје 2008–2009), 212–213.

¹³ М. Коева, *Rila Monastery*, Sofia 2006, 62.

¹⁴ S. K. Kissas, *Thessalonian Painters in the Eighteenth Century: A Preliminary Study*, Balkan Studies 24/2 (Thessaloniki 1983), 475–477.

¹⁵ Ј. Магловски, *Богородица Живоносни Источник: Драгуљи једне касно и позновизантијске теме*, ЗМСЛУ 32–33 *Позновизантијска уметност на Балкану II* (Нови Сад 2003), 190–191.

¹⁶ Љ. Стошић, *Одјек солунске теме Богородица Ружа која не вене у Будимској епархији*, Сентандрејски зборник 4 (Београд 2011), у штампи.

Сл. 3. Непознати мајстор, Богородица Живоносни источник, икона (крај 17. века), Сентандреја, Српска црквеноуметничка збирка

Fig. 3. Anonymous Icon Painter, *Holy Virgin as the Fountain of Life*, icon (late 17th century), Szentendre, Serbian Orthodox Museum

Сл. 4. Непознати грчки мајстор, Богородица Ружа која не вене, икона (почетак 18. века), Београд, Народни музеј

Fig. 4. Anonymous Greek Icon Painter, *Holy Virgin the Unwithering Rose*, icon (early 18th century), Belgrade, National Museum

ловачка митрополија)¹⁷. Због велике потражње у православним срединама, њу убрзо почињу да сликају и локални мајстори обогаћујући је разноврсним препознатљивим фолклорним детаљима. Чудотворност Богородичиних икона типа *Ружа која не вене* почивала је на истицању мистичног остатка *нетакнутим цветом*¹⁸ и поред метафоричног преображаја *пупољка у цвет* и асоцирала је на њено безгрешно зачеће. У иконографском смислу, она је заснована на лику Одигитрије као Царице на трону са Христом Царевићем, заједно са неким елементима преузетим са Богородичиних икона из позновизантијског (*Η Παντων Ελπίς*

– *Свију нада*)¹⁹ и палеологовског периода (*Τό Άνωθεν οι Προφήται – Пророци су те навестили*)²⁰. Најчешће, Мајка Божија у царској одећи и са владарским одличјима левом руком придржава малог Христа који јој стоји у крилу или на четвртастом постаменту – симболу владарске постојаности и Божанске Премудрости²¹. Њен допојасни лик обично се промаља из чашичасте ружичасте посуде налик огромној ружиној латици. Владарски скиптар, сферу, велику расцветалу ружу grimизне боје или букетић цвећа држе у десној руци или Богородица или Христос; у Богородичиној десници, око жезла и руже, понекад се уплиће и свитак са исписаним молитвеним текстом из Акатиста (*Богородице, Дјево, радуј се!*). На не тако малом броју икона, у позадини или у рукама Царице Мајке или Сина појављује се и *клас*

¹⁷ Иста, *Српска уметност 1690–1740*, Београд 2006, 153–154, сл. 55; Lj. Stošić, *The Holy Virgin the Unwithering Rose and the Sacrifice of Abraham in Greek and Serbian Painting (18th–19th Centuries)*, у: *Third Greek-Balkan Colloquium: Greek-Serbian Relations (18th–19th Centuries)*, Athens 2011, у штампи.

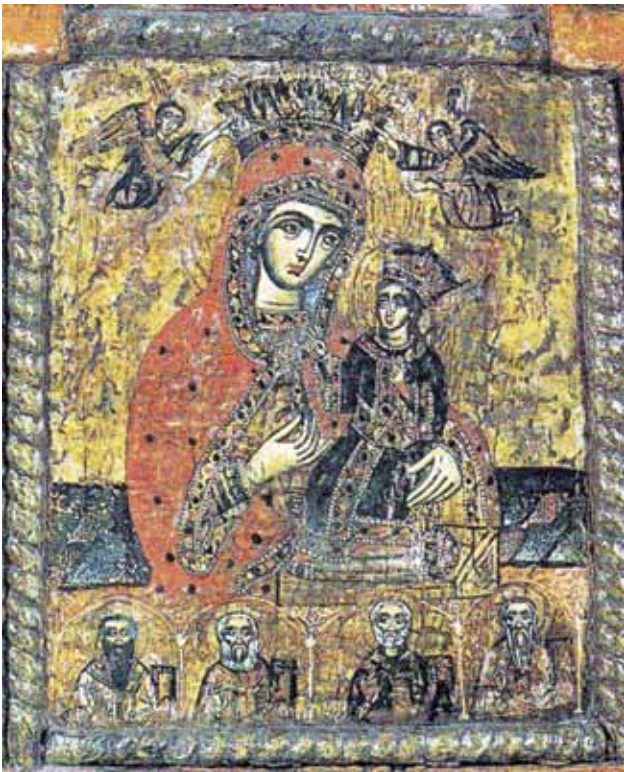
¹⁸ У 3. и 7. икосу *Акатиста*, Пресвета Богородица се назива *лозом неувеле младице и цветом чистоте*. – в. D. I. Pallas, *Η Θεοτόκος Ρόδον τό Αμάραντον, Εικονογραφική ἀνάλυσή και καταγωγή του τύπου*, Αρχεολογικόν δελτίον 26 Α' (1971), Αθήνα 1973, 224–226; Л. Мирковић, *Акатист Пресветој Богородици*, Сремски Карловци 1918, 15–16, 23; Љ. Стошић, *Богородица Ружа која не вене*, у: *Енциклопедија православља 1 (А–3)*, Београд 2002, 245.

¹⁹ Z. A. Mylona, *The Zakynthos Museum*, Athens 1998, 244, pl. 96.

²⁰ M. Acheimastou-Potamianou, *Icons of the Byzantine Museum of Athens*, Athens 1998, 284, pl. 97.

²¹ Камени блок у облику квадера, наине, на било коју страну да се окрене, увек остаје на правом месту, као човек који чврсто стоји „на својим ногама”. – в. J. de Vořja, *Empresas morales*, Brusseles MDCLXXX, 150–151 (I, 75: *Sapientis animus – Piedra quadrada – Tal es el animo del Sabio!*).

Сл. 5. Непознати грчки мајстор, Богородица Ружа која не вене, детаљ триптиха (почетак 18. века), Атина, Византијски музеј

Fig. 5. Anonymous Greek Icon Painter, *Holy Virgin the Unwithering Rose*, detail of a triptych (early 18th century), Athens, Byzantine and Christian Museum

жита, непосредна илустрација стиха који изговара арханђео Гаврило: *Радуј се, као њива неорана која изнедри божански клас*, као одговор на текст величања који се приписује арханђелу Михаилу: *Светла зоро, радуј се, једина, која носиш сунце Христа!*²²

Будући да прво мора да иструли да би проклијало, много рода родило и нахранило (Јн 12, 24), зрно пшенице или *клас жита*²³ у хришћанској симбографији означава Христово тело и васкрсење. Исто тако, свако ко изгуби душу на овоме, сачува

²² М. Медић, *нав. дело*, 552–553.

²³ *Три класа жита* у Богородичиној руци којом је обгрлила стојећег Христа Царевића на зидној слици у Рилском манастиру могла би се односити на три Божија обличја, старозаветну *Свету Тројицу*, период када је људско спасење тек било у припреми. У Новом завету, вера у једног Бога у три лица открива се у Сину Божијем, Христу. Инсистирање на једносушности три Божија лица или ипостаси поново добија велику важност у уметности балканских народа под турском влашћу. – в. Ј. Брија, *Речник православне теологије*, Београд 1997, 216; Lj. Stošić, *Icone de la Sainte Trinité du Musée de l'Église orthodoxe serbe: Le Christ Trimurti, y: Serbie, terre sacrée de la culture européenne /Catalogue de exposition du 27 mars au 2 mai 2010/*, Chapelle des Mineurs de Faymoreau, Vendée (France), 48–49.

Сл. 6. Непознати грчки мајстор, Богородица Ружа која не вене, детаљ триптиха (1754), Атина, Бенаки музеј

Fig. 6. Anonymous Greek Icon Painter, *Holy Virgin the Unwithering Rose*, detail of a triptych (1754), Athens, Benaki Museum

је за онај свет²⁴. По јеванђељима, све што је у почетку мало или незнатно, најпосле узрасте и буде веће од онога што се чинило већим или недостижним (Мк 4, 31–32; Лк 13, 19). Зрно горушичино се пореди и са вером, јер свима који верују бар онолико колико је оно, биће могуће све, па и премештање брда и долина (Мк 17, 20; Лк 17, 6). При прослављању и хваљењу Бога, цар Давид опомиње да ће само оне који иду његовим путем Господ нахранити и наситити најбољом и једром пшеницом (Пс 81, 16; 147, 14). И старозаветни Јахве са својим изабраним народом нагодио да не једе ни хлеб ни жито у класу пре него што принесе одговарајућу жртву Господу (Лев 23, 14). Приликом припремања дарова за време проскомидије, при узимању друге просфоре у част Владичице и Приснодјеве Марије и њеног одлагања десно од Светог хлеба (Агнеца), изговарају се речи: „Стаде Царица с десне стране Теби, одевена у позлаћене ризе, преукрашена”²⁵. Ова радња се

²⁴ А. Gerbran, Ž. Ševalije, *Rečnik simbola*, Novi Sad 2004, 368, 1136; Е. Т. Kamings, *Sve o simbolima*, Beograd 2004, 224.

²⁵ Д. Станилоје, *Православна догматика II*, Београд 1993, 14.

Сл. 7. Непознати грчки мајстор, Богородица Ружа која не вене, детаљ триптиха (друга половина 18. века), Атина, Бенаки музеј

Fig. 7. Anonymous Greek Icon Painter, *Holy Virgin the Unwithering Rose*, detail of a triptych (second half of the 18th century), Athens, Benaki Museum

обавља у спомен на тренутак када је Богородица стајала с десне стране распетог и жртвованог Сина на Голготи, испунивши се обиљем славе и части Светога Духа²⁶. Освештење Часне трпезе врши се вином и ружином водицом (соком од ружиних латица)²⁷, ароматичним миром које треба да подсети на миомирисно уље којима је Марија Магдалена помазала Христове ноге и тело у Витанији а потом их отрла својом косом.

У горњем делу позадине или са стране овог типа икона распоређују се старозаветне симболичне префигурације Богородице, док се при дну слика бокор расветалих ружа чији корен прераста у циновску Лозу Јесејеву која излази из Богородичиних стопала. Расветала Богородичина ружа и Христов скиптар међусобно се нагињу у облику слова Υ и замишљено спајају на трбуху Мајке Божије.

²⁶ Исти, *Духовност и заједница у православној литургији*, Београд 1992, 138.

²⁷ Исто, 56.

Ренесансна иконографија користила је питагорејско Υ ²⁸ као знак за укрштање два пута, активног и пасивног, широког и уског, једног окренутог животу и другог окренутог смрти. При приказивању верских истина, рачвањем се увек наговештавала људска и божанска Христова природа, односно, његова двојна – царска и првосвештеничка власт (*онај који приноси и који се приноси, који прима и који се раздаје*)²⁹. На икони Богородице Пантонхаре Дича Зографа у оваквом међусобном симболично-алегоријском положају налазе се скиптри Мајке и Сина Божијег, односно, клас жита, који се приближно сустичу у истој тачки³⁰.

На грчким иконама на дрвету и на хартији типа Богородица Ружа која не вене, Христос се, по правилу, приказује како стоји у целој висини, чиме се скоро дословно илуструју речи старозаветних пророка Мојсија и Исaiје о Ароновом жезлу и стаблу Јесејевом: од младице коју је Господ посадио постаће хиљада и од нејакога силан народ када за то дође време (4 Мојс 17, 2–10; Ис 11, 1; 53, 2). Реч је од двама подједнако чудотворним догађајима: Маријином безгрешном зачећу и спасењу изабраног народа Израилља. Као што је Христос могао да изађе из утробе Мајке Девнице, тако ће корен Јесејев постати за сав прогнани и расејани Божији народ исто што и подигнута рука Господња – знак за његово коначно окупљање, слогу и ослобођење (Ис 11, 1–16). Једним ударцем гвоздене палице Син Божији Емануил ће све непријатеље

праведних царева и народа разбити као лончарски суд, после чега ће покорени сужњи моћи да збаце јарам ропства (Пс 2, 1–9).

У Акатистној химни спеваној у част Богородице, заштитице града Цариграда (626), Пресвета се назива Војвоткињом, Владичицом, Царицом или Победницом³¹ која се бори за оне што јој се

²⁸ Р. Михаиловић, *О Цефаровићевом бакрорезу Св. Стефан Штиљановић*, у: Зборник радова Манастир Шишатовац, Београд 1989, 241–246.

²⁹ Реч је о *Молитви херувимске песме* на Божанственој литургији коју свештеник који чинодејствује изговара обраћајући се Христу као Цару Славе.

³⁰ Аналогно, на западноверопским дрворезима из 15. века, у овом положају се налазе се крст у руци малог Христа и мач који се забада у срце Мајке Божије на раним представама Богородице од Седам жалости. – в. Е. Rouit, *La gravure des origines au XVIIe siècle*, Paris 1971, 50–52.

³¹ М. Шпановић, *Православно учење о Богородици*, књ. II, том I, Сремски Карловци 2004, 69–70.

Сл. 8. Антониос Сигалас, Богородица Ружа која не вене, детаљ иконе (1786), Атина, Византијски музеј
Fig. 8. Antonios Sigalas, *Holy Virgin the Unwithering Rose*, detail of an icon (1786), Athens, Byzantine and Christian Museum

обраћају и у њу уздају пошто има моћ да избеви од сваке предстојеће опасности и искушења (кондак 1 и 13). Као она која је у утроби носила Избавитеља поробљених (икос 7), Богородица за невидљиве непријатеље постаје мучење једнако као што онима који подносе муке улива непобедиву смелост (икос 4). Она збацује са власти тиране и спасава од идолослужења варварима (икос 5). Као застава победе праведних царева и народа, Богородица може да као гром застраши и обори непријатеље (икос 11 и 12). Ујединивши супротности које се искључују, девичанство и рађање (икос 8), она је прво почаствована бесеменим зачећем, а потом постала царев престо (икос 1), бујни врт који се њоме расцветава (икос 3) и мирис Христовог миомириса (икос 11)³². Охридска икона *Богородице Пантонхаре* Дича Зографа има највише сличности са незнатно ста-

³² Л. Мирковић, *нав. дело*, 11–31, прештампано у: *Радуј се, Невесто Невестна: Живот и чуда Пресвете Богородице*, Београд 1998, 365–375.

Сл. 9. Непознати бугарски мајстор, Богородица Ружа која не вене, детаљ триптиха (19. век), Бугарска, Казанлик
Fig. 9. Anonymous Bulgarian Icon Painter, *Holy Virgin the Unwithering Rose*, detail of a triptych (19th century), Bulgaria, Kazanlak (formerly Kazanlik)

ријим бакрорезом Антима Пелопонешког (око 1840), чија се плоча данас чува у светогорском манастиру Кутлумуш³³. Њен средишњи део приказује *Богородицу Ружу која не вене* око којег је распоређено 12 медаљона са пророцима и 24 сцене из њеног житија, а насловљена је као *Акатистна химна Приснодјеви Марији Богородици* (*ᾠ Ακάθιστος υμνός της Θεοτόκου και Αειπαρθενου Μαρίας*). Мада нема завиднији занатски ни уметнички ниво, она вероватно представља реплику неке старије грчке иконе. Сва је прилика да је угледањем на централни део Антимовог бакрореза са Мајком Божијом и Христом Дичо Зограф иконописао охридску *Богородицу Пантонхару*, преневши са њега детаље какви су крој, дезен и набори одежде, положај глава, руку и ногу, као и избор и изглед инсигнија и атрибута светих личности. Знатније разлике своде се на Дичово из-

³³ Д. Давидов, *Светогорска графика – Αγιορειτική γραφική – The Athonian Prints*, Београд 2004, 71, 200–202, 209, кат. бр. 9.

Сл. 10 Димитрије Зограф, Богородица Ружа која не вене, зидна слика (1847), Бугарска, манастир Рила
Fig. 10. Zographer Dimitar, *Holy Virgin the Unwithering Rose*, mural painting (1847), Bulgaria, Rila Monastery

остављање више од две руже између углова при дну иконе, исписивање пропратног текста на свицима арханђела уместо на позадини иконе и приказивање много већег класа жита

Иконе типа *Богородица Ружа која не вене* посредно сведоче о живим везама између православних хришћана са балканског Југа у временима које је обележила отоманска власт. Био је то период узајамне верске потпоре и прихватања сродних уметничких образаца кроз призивање Мајке Божије³⁴, Христа, великих хришћанских ратника или светитеља и локалних страдалника за веру у одбрану и ослобођење од безбожних Турака. Осим великомученика и победоносца хришћанске вере, православља и словенске писмености, у то уверава

³⁴ Бајазита, старијег сина султана Мурата I, родила је Гркиња-робиња по имену *Ружин цвет* – *Gülçiçek* (тур. *gül* – ружа, и *çiçek* – цвет). Победа у бици на Косову (1389) донела му је потпуну власт на Балкану. С друге стране, пад Цариграда догодио се у уторак, 28. маја, на празник свете Теодосије, којој је била посвећена једна црква на Златном рогу. Уочи одлучујућег продора Турака, храм је био украшен *ружама* убраним по околним баштама. – в. С. Рансимен, *Пад Цариграда 1453*, Београд 2008, 61, 178–179.

и лик светог Ђорђа Кратовца, последњег у светачком фризу с десне стране, пандана светом ратнику Георгију. Овај младић пореклом из Кратова одбио је почетком 16. века да се потурчи, после чега је прво мучен а потом жив спаљен на ломачи. Оставши у својој вери до краја постојан и тврд као дијамант, прославио се на небесима *неувелом* славом³⁵. Због свега овога изгледа да је *Богородица Ружа која не вене* Дича Зографа 1844. године сликана са намером да двојезичним натписима на црквенословенском и грчком православне хришћане у Охриду утврди у вери и буде им у молитвама *Свима радост – Пантонхара*³⁶.

³⁵ Епископ Николај, *Охридски пролог*, Београд 1999, 107.

³⁶ Руска икона *Свих жалосних радост* са стојећом Богородицом са Христом окруженом верницима која се од 1643. налазила у Москви а од 1711. у Петрограду, помињала се у славу спасења у руско-турском рату. Временом је израђено много њених копија које су и саме постале чудотворне. Слави се 24. октобра, у знак спомена на чудесно исцељење сестре патријарха Јефимија 1688. године. – в. Епископ Николај, *нав. дело*, 848; М. Татић-Ђурић, *Богородица свих жалосних радост*, у: *Енциклопедија православља* 1 (А–З), 245.

Ljiljana STOŠIĆ

HOLY VIRGIN *PANTON HARA* BY *ZOGRAPHER* DIČO

Summary

The Ohrid icon of the Holy Virgin *Panton Hara* (Greek. *Ἡ Πάντων Χαρά*, joy of all), the earliest signed icon by *zographe* Dičo from 1844, belongs to the *Hodegetria* type accompanied by the epithet “Unwithering Rose”. Along with blooming and budding roses in the background, this meaning is also indicated by the inscription on the scroll banner held by the Archangels Gabriel and Michael; the inscription reads: “Rejoice, O unwithering rose, the only one to have bloomed”.

The iconographic type of the Holy Virgin the Unwithering Rose gained popularity among the Orthodox Christian population in the Ottoman Empire after 1700. The earliest icon of this type was painted by Dimitar from East Thrace in 1703. In later periods, such representations of the Holy Virgin were commonly depicted on portable altar triptychs manufactured in Thessalonian and northern Greek workshops. During the 18th and 19th centuries, the *Holy Virgin the Unwithering Rose* often occupied the central position on portable icons and in icons on paper (copperplate engravings) made throughout Greece, including Mt Athos, Albania, Macedonia, Serbia and Bulgaria, where it also appears in mural painting (Rila Monastery, 1847).

The assumed miraculous power of the icons of the Holy Virgin the Unwithering Rose rested in the idea that the Virgin Mary remained the untouched flower despite her metaphorical metamorphosis from a bud into a flower and it was meant to call to mind her Immaculate Conception.

The closest analogy of the icon of the Holy Virgin *Panton Hara* by *zographe* Dičo can be found in the central field of the copperplate engraving depicting the *Akathist Hymn to the Holy Virgin* by Anthemius of Peloponnesus (about 1840), whose printing plate is held by the Koutloumousiou Monastery on Mt Athos. The icons of the Holy Virgin the Unwithering Rose, including the mentioned icon painted by Dičo, act as an indirect evidence of lively relations among Orthodox Christians in the south of the Balkan Peninsula during the centuries of Ottoman domination. The same idea is also highlighted by the image of Đorđe Kratovac (George of Kratovo), the last in the row of saints at the bottom of the icon, a young Orthodox Christian who, having refused to convert to Islam, was tortured and burnt alive in the early 16th century, after which he was praised in heaven with *unwithering* glory.

